

UDK 371.13
Pregledni rad
Primljeno: 14. rujna 2011.

OSPOSOBLJAVANJE NASTAVNIKA ZA PROVOĐENJE ODGOJA I OBRAZOVANJA ZA GRAĐANSTVO¹

Marina Diković, asistentica
Sveučilište Jurja Dobrile u Puli
Odjel za studij na talijanskom jeziku

Sažetak: Obrazovanje i stručno usavršavanje nastavnika za rad u području odgoja i obrazovanja za građanstvo oslanja se na ideju cjeloživotnog, aktivnog i kritičkog učenja, na usvajanje i prenošenje znanja i vještina te na argumentirano zastupanje osobnih stavova. Osposobljavanje nastavnika za rad u području odgoja i obrazovanja za građanstvo može se promatrati kroz: (1) obrazovanje u okviru formalnog obrazovanja (nastavnički studiji) te (2) stručno osposobljavanje kroz cjeloživotno učenje.

U ovom se radu analizira osposobljavanje nastavnika u kontekstu njihovog stručnog usavršavanja. Analizirani primjeri odabranih europskih i tranzicijskih zemalja pokazuju da se nastavnici za rad u području odgoja i obrazovanja za građanstvo najčešće usavršavaju na poseban način. Ministarstva, agencije i druge ustanove organiziraju seminare i pripremaju materijal koji će nastavnicima pomoći u provođenju odgoja i obrazovanja za građanstvo jer jedino kompetentan nastavnik može osigurati njegovo kvalitetno provođenje.

Ključne riječi: odgoj i obrazovanje za građanstvo, osposobljavanje nastavnika, cjeloživotno učenje, znanja, vještine i stavovi.

Uvod

Svakodnevni život u današnjim demokratskim društvima zahtijeva od pojedinca kontinuirano usavršavanje i osposobljavanje u specijaliziranim područjima da bi mogao odgovoriti na brojna pitanja suvremene zajednice koja traže interdisciplinarnе odgovore. Inicijalno obrazovanje i izobrazba, s jedne strane, i cjeloživotno usavršavanje, s druge, predstavljaju povezane i međusobno ovisne procese sveobuhvatnog osposobljavanja nastavnika.² Obrazovanje i stručno usavršavanje nastavnika u odgoju i obrazovanju za građanstvo³ oslanja se na ideju cjeloživotnog, aktivnog i kritičkog učenja za

¹ Rad je nastao u sklopu znanstvenog projekta „Obrazovanje za interkulturalnu kompetenciju“ (303-3031173-0983) koji je odobrilo Ministarstvo znanosti, obrazovanja i športa Republike Hrvatske.

² U tekstu se muški rod koristi kao generički oblik.

³ Potrebno je razlikovati *građanski odgoj i obrazovanje koji učenike priprema za politički manipulirane građane poslušnike* od onog koji ih *priprema za građane koji autonomno i odgovorno sudjeluju u društvenim promjenama s osloncem na načela općih ljudskih prava, pravde, jednakosti i pluralizma* (Spajić-Vrkaš i sur., 2004: 164-165). Zbog toga se u ovom radu koristimo terminom *odgoj i*

osnaživanje, sudjelovanje i odgovornost građana uz korištenje višestruke perspektive te različitih sadržaja i izvora učenja, podučavanja i izobrazbe, uključujući resurse civilnog društva i nove informacijsko-komunikacijske tehnologije. Osposobljavanje se najviše odnosi na one koji su odgovorni za obrazovanje (sudionike odgojno-obrazovnog procesa – posebice nastavnike), ali i na organizacije, medije u kojima građani mogu ostvarivati svoja prava i dužnosti. U *Zakonu o potvrđivanju Europske socijalne povelje* (Ministarstvo vanjskih poslova RH, 2003; članak 10., stavak 1.) govori se o pravu na profesionalnu izobrazbu poštujući kriterij individualne sposobnosti. Na taj se način omogućava pristup višem stručnom i sveučilišnom obrazovanju, kao i stručnom usavršavanju koje u stjecanju kompetencija zauzima posebno mjesto jer se pojedinac ulazeći u svijet obrazovanja i podučavanja, u jednu ruku, obvezuje da će se cjeloživotno obrazovati i da će učiti u cjeloživotnom kontekstu. Cjeloživotno učenje ili cjeloživotno obrazovanje (engl. *lifelong learning*) važan je pristup u odgoju i obrazovanju za građanstvo jer prava demokracija nudi svojim građanima dovoljno mogućnosti za stjecanje i usavršavanje znanja tijekom cijeloga života.

Kakvog nastavnika trebamo u području odgoja i obrazovanja za građanstvo?

Nastavnik u odgoju i obrazovanju za građanstvo trebao bi biti osoba koja pored usvojenih interdisciplinarnih znanja ima one vještine koje će prenositi učenicima u svakodnevnom školskom životu. Prema *Zajedničkim europskim načelima za sposobnosti i kvalifikacije učitelja* (European Commission, 2005b) učitelji imaju ključnu ulogu u pripremanju učenika kao budućih građana Europe i osposobljavanju za aktivnu participaciju u suvremenom demokratskom i pluralnom društvu.

Također, autori koji su proučavali i istraživali važnost osposobljenosti nastavnika za rad u području odgoja i obrazovanja za ljudska prava i građanstvo (Gollob i sur., 2007) ističu da bi nastavnik/poučavatelj trebao posjedovati znanja iz područja ljudskih prava (cilj, svrha i razvijanje područja), razumjeti društvene, kulturne, političke i ekonomske događaje (u zemlji i globalno), kombinirati nastavne metode u nastavnom procesu (niz metoda u pravo vrijeme), imati vještine vođenja (npr. kako povezati školu s lokalnom zajednicom, kako potaknuti sudjelovanje učenika u školskome životu i sl.), argumentirano zastupati svoj stav, poticati motivaciju za usavršavanjem (područje odgoja i obrazovanja za ljudska prava dinamično je područje i zahtijeva cjeloživotno učenje). U Eurydiceovoj se studiji (European Commission, 2005a) spominju i osobne kvalitete nastavnika među kojima ističemo: pravednost – pravedno postupanje prema svim učenicima, otvorenost

obrazovanje za građanstvo pod kojim podrazumijevamo promicanje *temeljnih ljudskih prava i sloboda, demokratskog/aktivnog građanstva i kulturnog pluralizma.*

– spremnost na slušanje i učenje od drugoga, nepristranost – jednako vrednovanje učenika, empatiju – sposobnost sagledavanja problema iz učeničke perspektive, asertivnost – izbjegavanje predrasuda i agresivnog ponašanja, osjetljivost – pažljivost s kontroverznim i emotivnim temama, poštivanje – priznavanje kulturnih i društvenih razlika, pouzdanost – spremnost na dijeljenje svojega mišljenja, samosvijest – otvoreno priznavanje vlastitih predrasuda te opredijeljenost za dijalog – poticanje rasprava. U *Preporuci br. R (85) o poučavanju i učenju o ljudskim pravima u školama* (Vijeće Europe, 1985) naglašeno je da bi budući nastavnici, ali i drugi djelatnici u školama, trebali poznavati najvažnije međunarodne deklaracije i konvencije iz područja ljudskih prava te djelovanje i postignuća međunarodnih organizacija koje se bave zaštitom i promicanjem ljudskih prava.

Smatra se važnim da budući nastavnici pokazuju interes za nacionalne i svjetske probleme, ali i da budu osposobljeni za rad u drukčijem okruženju, spremni prepoznati i suprotstaviti se svim oblicima diskriminacije u školi i društvu te poduprijeti osvješćivanje i prevladavanje osobnih predrasuda. Potrebne vještine i kompetencije dio su onih kompetencija koje neki autori nazivaju društvenim i životnim vještinama (Juul, 1996). Sudjelovanje u demokratskom društvu podrazumijeva slobodu građana, samostalnost i kreativnost, kritičko mišljenje, svijest o svojim pravima i odgovornostima i sposobnost aktivnog sudjelovanja u timskom radu, mirnom dijalogu i pregovaranju, te se stoga, osim općim kompetencijama, posebna pozornost treba posvetiti specifičnim kompetencijama. Spomenute kompetencije trebale bi biti sastavni elementi obrazovnih strategija za odgoj i obrazovanje za građanstvo, i to od osnovnoškolske razine do osposobljavanja budućih nastavnika za njegovo poučavanje ili do razine stručnog usavršavanja nastavnika. Stoga se stečene kompetencije trebaju neprestano usavršavati, održavati i obnavljati na svim spomenutim razinama. Jedino tada možemo govoriti o kvalitetnom, potpunom i cjelovitom osposobljavanju nastavnika za rad u području odgoja i obrazovanja za građanstvo.

S obzirom na to da odgoj i obrazovanje za građanstvo u hrvatskom obrazovnom sustavu nisu propisani kao poseban nastavni predmet (niti obavezan niti izborni)⁴, od nastavnika se očekuje da bude *moderator* – da promiče, potiče, provodi i pokreće taj ili slične inovativne programe kako bi učenici dobili potrebna znanja i vještine kojima će moći argumentirano zastupati svoje stavove. Stoga će osviješten nastavnik – nastavnik koji smatra potrebnim uvođenje područja odgoja i obrazovanja za građanstvo u škole –

⁴ Provođenje odgoja i obrazovanja za građanstvo u RH nije propisano obrazovnim dokumentima kao poseban (obavezan ili izborni) nastavni predmet. Nastavnim planovima i programima ostavljena je odluka nastavnicima i školama o načinu organiziranja toga područja. Nacionalni okvirni kurikulum (MZOŠRH, 2010) uvodi pojam *građanski odgoj i obrazovanje* te predviđa njegovo provođenje tijekom cijelog obrazovanja i to *kao međupredmetnu temu obaveznu u svim nastavnim predmetima, kao fakultativni (neobavezan) nastavni predmet odnosno kao integriranu temu u društveno-humanističkom području*. Dakle uvodi ga, ali njegov status nije do kraja jasan!

uključiti u svoj izvedbeni nastavni plan i program teme i sadržaje iz ljudskih prava i njima srodnih područja⁵, teme iz tog područja provoditi na neki od mogućih načina⁶, shvatiti da je važno cjeloživotno učenje (samoobrazovanje) i da jedino na taj način pojedinac može biti i postati aktivan sudionik i posrednik procesa u društvenoj zajednici. Takav će nastavnik biti voditelj važnih rasprava i razmjena stručnih mišljenja u nastavnom procesu i u školskom okruženju te poticati provođenje odgoja i obrazovanja za građanstvo.

Načini i putevi osposobljavanja nastavnika za rad u području odgoja i obrazovanja za građanstvo u Europi

Osposobljavanje nastavnika za rad u području odgoja i obrazovanja za građanstvo može se promatrati kroz: (1) obrazovanje u okviru formalnog obrazovanja (nastavnički studiji) te (2) stručno osposobljavanje kroz cjeloživotno učenje. Neki autori (Hrvatić, Piršl, 2007; u Previšić, 2007) govore o modelima stjecanja pedagoške (nastavne) kompetencije nastavnika, načinu njihove realizacije, ali i o dimenzijama interkulturalne kompetencije. Oni zaključuju da postoji komunikacijska ili ponašajna dimenzija kojom se razvijaju vještine, kognitivna dimenzija kojom se razvija znanje te emocionalna dimenzija koja promiče razvijanje stajališta. Također opisuju da nastavnik može imati funkciju medijatora, mentora i moderatora (Hrvatić, Piršl, 2007:406) s obzirom na kulturno okruženje odnosno na puteve djelovanja.

Inicijalno obrazovanje nastavnika

Inicijalnim obrazovanjem (engl. *pre-service teacher education and training*) nastavnici bi trebali biti pripremljeni i osposobljeni za rad u ovome području. Početkom 2004. Istraživačko-obrazovni centar za ljudska prava i demokratsko građanstvo započeo je dvogodišnji projekt *Sveučilišni kurikulum za ljudska prava i demokratsko građanstvo*. Projektom se nastojalo pridonijeti i ostvarenju ciljeva UN-ova *Desetljeća obrazovanja za ljudska prava (1995.-2004.)*, *Svjetskog programa obrazovanja za ljudska prava (2005.-2007.)* i *Europske godine građanstva u obrazovanju Vijeća Europe (2005.)* i inicijative za reformu obrazovanja jugoistočne Europe, ali i europskih ciljeva u obrazovanju koji su definirani u Lisabonskoj strategiji i Bolonjskoj deklaraciji. Ovaj se projekt provodio pod pokroviteljstvom austrijskog Ministarstva vanjskih poslova zajedno sa znanstvenoistraživačkim projektom *Učenje za*

⁵ Srodni su pristupi ili područja odgoju i obrazovanju za ljudska prava interkulturalni odgoj i obrazovanje, odgoj i obrazovanje za snošljivost, odgoj i obrazovanje za mir, odgoj i obrazovanje za razvoj te globalni odgoj i obrazovanje.

⁶ Mnogobrojni su načini na koje se može provoditi odgoj i obrazovanje za građanstvo. U većini europskih zemalja takvi se programi provode interdisciplinarno, kao izborni predmet, kroz izvanškolske aktivnosti u vidu projekata, kroz izvanškolske aktivnosti i/ili sustavno kroz cjelokupni školski plan i program.

ljudska prava na sveučilištu, a uz potporu Ministarstva znanosti, obrazovanja i športa Republike Hrvatske. Središnji cilj projekta bila je izrada i probna provedba interdisciplinarnog sveučilišnog kurikulumu za ljudska prava i demokratsko građanstvo za studente nastavničkih i drugih odgovarajućih fakulteta (npr. školski savjetnici, pravnici, prosvjetni političari, planeri razvoja itd.).⁷ Taj projekt predstavlja doprinos senzibiliziranosti za važnost proučavanja kompetencija budućih nastavnika kao potencijalnih poučavatelja u području odgoja i obrazovanja za ljudska prava (a time i za građanstvo).

U većini zemalja (European Commission, 2005a) odgoj i obrazovanje za građanstvo u osnovnoškolskom obrazovanju poučavaju tzv. *opći nastavnici* – oni koji poučavaju sve ostale predmete. Ti nastavnici u svoje studijske programe imaju uključene sadržaje iz područja odgoja i obrazovanja za građanstvo. Dakle akteri obrazovne politike svjesni su važnosti obrazovanja nastavnika na dodiplomskoj razini. Od budućih se nastavnika ne može očekivati da provode teme ili sadržaje iz područja odgoja i obrazovanja za građanstvo ukoliko nisu za to osposobljavani tijekom razdoblja formalnog obrazovanja. Nijedan se nastavnik ne može osjećati kompetentnim poučavati nešto za što nije osposobljen. Stoga uključivanje spomenutih sadržaja i tema u inicijalno obrazovanje budućih nastavnika predstavlja veliku vrijednost i jedino se na taj način može očekivati provođenje tog i sličnih programa. Drugi način koji pruža pretpostavku za stjecanje nastavničkih kompetencija jest stručno usavršavanje u sklopu cjeloživotnog učenja.

Cjeloživotno usavršavanje nastavnika za rad u području odgoja i obrazovanja za građanstvo

Stručno usavršavanje nastavnika (engl. *in-service teacher training*) za rad u području odgoja i obrazovanja za građanstvo najčešće je pod ingerencijom obrazovnih institucija kao što su ministarstva, agencije i sl. Također, didaktičke i metodičke materijale često pripremaju vlade i nevladine organizacije (informalno obrazovanje). Učenje i pripremanje za rad u području odgoja i obrazovanja za građanstvo postaje lakše s napretkom informacijskih i komunikacijskih tehnologija (ICT). Internet i razne mreže i umrežavanja otvaraju mogućnosti za razmjenu iskustava među nastavnicima (primjeri dobre prakse) koje postaju sve dragocjenije za rad u ovome području. Važnost je interneta i u dostupnosti velikog broja izvora, materijala i aktivnosti iz tog područja. O potrebi područja stručnog usavršavanja, ali i izobrazbe učitelja u odgoju i obrazovanju za građanstvo, govori UNESCO-ov *Plan djelovanja*:

⁷ Sažetak, ciljevi i ciljne grupe i provedba spomenutog projekta, kao i završni izvještaj (na engleskom jeziku), mogu se pronaći na mrežnim stranicama Istraživačko-obrazovnog centra za ljudska prava i demokratsko građanstvo koji djeluje pri Filozofskom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu: www.ffzg.hr/hre-edc/.

Obrazovanje za sve (Dakar, 2000, u Spajić-Vrkaš, 2001) u kojemu je obrazovanje učitelja istaknuto kao peti strateški cilj!

Područje odgoja i obrazovanja za građanstvo usmjereno je prema osiguranju cjeloživotnih preduvjeta za usvajanje, primjenu i širenje informacija, vrijednosti i vještina povezanih s demokratskim načelima i procesima u širokom prostoru formalnih i neformalnih mogućnosti učenja i poučavanja. U cjeloživotnom učenju veliku ulogu ima partnerski i suradnički odnos među obrazovnim vlastima, učenicima, nastavnicima, roditeljima i lokalnom zajednicom. Strategije se iz toga područja, dakle, mogu usvajati formalnim, neformalnim i informalnim putem. Pojedinaac će putem *formalnog* (sustavi obrazovanja, kroz posebne specijalizirane predmete, integrirane ciljeve ili kroskurikularne teme), *neformalnog* (organizirane društvene i izvanškolske aktivnosti) i *informalnog* (samoobrazovanje, kroz učenje uz rad i skriveni kurikulum) obrazovanja, osiguravanjem uvjeta te utvrđivanjem standarda znanja i vještina potrebnih svim građanima, uz njegovu odgovornost za napredovanje u obrazovanju, ali i uz odgovornost društva za osiguravanje potrebnih uvjeta učenja, cjeloživotno učiti i za građanstvo (Audigier, 2000; Bîrzéa, 2004; Kerr, 2004; Council of Europe, 2005; Dürr i sur., 2002). U tom kontekstu odgoj i obrazovanje za građanstvo omogućuju nastavnicima i stručnim suradnicima nastavak obrazovanja i stručnog usavršavanja i nakon formalnog obrazovanja. U većini zemalja Zapadne Europe o tom se području uči u neformalnom i informalnom obrazovanju gotovo u istoj mjeri kao da je u formalnom kurikulumu (Kerr, 2004). Cjeloživotno je učenje sredstvo poticaja za obrazovne sustave i društva. No u mnogim se zemljama ne ostvaruje veza između formalnog i neformalnog obrazovanja te između obrazovanja nastavnika i stručnog usavršavanja niti nema politike koja bi mogla ostvariti i ojačati tu vezu. Veza je jača između formalnog obrazovanja i udruga mladih (engl. *youth sector*) nego sa svijetom tržišta rada. Prema istraživanjima Eurydicea (European Commission, 2005a) i drugim istraživanjima o odgoju i obrazovanju za građanstvo i njegovoj funkcionalnoj primjeni u sklopu cjeloživotnog učenja (Gollob i sur., 2007), u Austriji je područje odgoja i obrazovanja za građanstvo uvršteno u kurikulum svih stručnih visokih škola, a odnosi se na pravno i građansko obrazovanje uključujući principe austrijskog federalnog sustava, europskog i međunarodnog prava, ljudskih prava i sl. Informacijski centar za građansko obrazovanje zadužen je za uključivanje tog područja u sustav stručnog usavršavanja nastavnika. U Njemačkoj je širok spektar raznih organizacija i institucija koje potiču odgoj i obrazovanje za građanstvo u obrazovanju i izobrazbi. U mnogim je zemljama Zapadne Europe došlo do reformi da bi se ojačale veze između škola i lokalnih zajednica i da bi lokalne zajednice poticale razvoj toga programa. U Škotskoj i Engleskoj postoji poseban dokument kojim se uređuje provođenje odgoja i obrazovanja za građanstvo u lokalnoj zajednici. Potporu mu mogu dati sve obrazovne vlasti na nacionalnoj, regionalnoj i lokalnoj razini, javni ili privatni centri za

profesionalni razvoj, institucije za razvoj kurikuluma ili drugi obrazovni istraživački centri i nevladine organizacije, i to: a) ulaganjem sredstava u organiziranje posebnih aktivnosti stručnog usavršavanja iz tog područja za sve sudionike odgojno-obrazovnog sustava (posebice za ravnatelje škola, nastavnike i stručne suradnike); b) pružanjem financijske potpore za stručne voditelje u školama; c) pripremanjem stručnog materijala i stručne literature.

Istraživanja pokazuju (Torney-Purta i sur., 1999; 2001; European Commission, 2005a) da postoji nekoliko modela putem kojih se nastavnici osposobljavaju za rad u tome području. Najčešći oblik stručnog usavršavanja nastavnika jest usavršavanje putem tečajeva, seminara, radionica i konferencija u organizaciji nevladinih udruga ili u suradnji s institutima, centrima za usavršavanje nastavnika, profesionalnim udrugama i ministarstvima, a rjeđe se organiziraju razni dodiplomski programi i programi za stručno usavršavanje u organizaciji visokih učilišta, sveučilišta ili centara za obrazovanje nastavnika. Postoje i poslijediplomski i poslijedoktorski programi izobrazbe nastavnika za odgoj i obrazovanje za građanstvo.

Stručno usavršavanje nastavnika u odgoju i obrazovanju za ljudska prava i u odgoju i obrazovanju za građanstvo od iznimne je važnosti. Nastavnici i stručni suradnici imaju posebnu i odgovornu ulogu u njegovom provođenju u praksi, i to posebice u zemljama u kojima obrazovnim normativnim dokumentima to područje nije propisano kao obvezan predmet. Stoga samo informiran i osposobljen nastavnik, kompetentan za poučavanje sadržaja iz tog područja, može promicati i poticati provođenje tih sadržaja u nastavnoj djelatnosti i provođenjem postići izvjestan uspjeh u radu. Njegovi će učenici tada usvojiti znanja, vještine i stavove kojima će se moći koristiti u svakodnevnom životu. Svim nastavnicima treba pružiti mogućnost usavršavanja uz rad kako bi obnovili stečena znanja i osposobili se za primjenu novih nastavnih metoda i oblika rada, što se može postići proučavanjem i usavršavanjem nastavne prakse iz tog područja, samoobrazovanjem odnosno pripremanjem i učenjem na temelju dobrih primjera iz prakse. Time se postiže unapređenje strategija, nastavnih metoda i stručnih materijala. Nastavnici trebaju iskoristiti iskustvo učenika, informacije koje primaju putem medija ili iskustvo nekih aktivnih čimbenika izvan formalnog obrazovanja. Na koji će način oni poučavati teme iz toga područja, ovisi o dobi učenika, njihovim individualnim sposobnostima, socioekonomskom podrijetlu, njihovom predznanju i životnom iskustvu. Njihovo daljnje osposobljavanje u tome području rada ovisi o razini interesa za usavršavanje, o individualnoj motivaciji, potrebama, metodama učenja, društvenoj perspektivi i izgledima u budućnosti, društvenom iskustvu i komunikaciji, ali i o preprekama u učenju.

Primjeri stručnog usavršavanja nastavnika za rad u području odgoja i obrazovanja nastavnika iz nekih europskih zemalja

Za pregled stručnog usavršavanja nastavnika za rad u području odgoja i obrazovanja za građanstvo u Europi odabrali smo dvije zemlje „starih“ europskih demokracija, Republiku Italiju i Irsku, zatim dvije zemlje „novih“ europskih demokracija, Republiku Sloveniju i Rumunjsku, te tranzicijske zemlje, Republiku Srbiju te Federaciju BiH i Republiku Srpsku. S obzirom na to da se Republika Hrvatska priprema za ulazak u punopravno članstvo Europske Unije i da svoje standarde treba uskladiti s europskima, potrebno je usporediti na koji se način nastavnici za rad u području odgoja i obrazovanja za građanstvo stručno usavršavaju u europskim zemljama.

Primjeri zemalja „stare“ europske demokracije ukazuju na to da se nastavnici za rad u području odgoja i obrazovanja za građanstvo pripremaju i u sklopu redovitog stručnog usavršavanja, posebice u onim zemljama koje tek uvode ovaj program u svoj obrazovni sustav, dok se u zemljama u kojima je taj program zaživio u tradicionalnom smislu nastavnici za rad u tom području najčešće stručno usavršavaju na poseban način. U Republici Italiji⁸ *Ministarstvo obrazovanja* organizira razne projekte za škole i teme u sklopu redovitog stručnog usavršavanja i izvan njega. U Irskoj⁹ *Nacionalno vijeće za kurikulum i vrednovanje* i *Odjel za obrazovanje i vještine (pri Ministarstvu)* organiziraju stručno usavršavanje te pripremaju i preporučuju materijal i smjernice za nastavnike koji rade u području odgoja i obrazovanja za građanstvo ili poučavaju sadržaj i teme programa o građanstvu.

U odabranim zemljama „nove“ europske demokracije također se posebna pozornost daje stručnom usavršavanju nastavnika. U Rumunjskoj *TEHNE – Centar za inovacije i razvoj u obrazovanju*¹⁰ organizira stručna usavršavanja iz područja odgoja i obrazovanja za ljudska prava radi promicanja i podupiranja odgoja i obrazovanja za ljudska prava i građanstvo u obrazovanju. Na taj su se način brojni nastavnici usavršavali za rad u tome području, i to širenjem informacija na lokalnu i obrazovnu javnost (materijali, prezentacije, seminari), promicanjem različitih aktivnosti i projekata (školski projekti, lokalni projekti u zajednici), kreiranjem skupina za potporu koje su se sastojale od nevladinih organizacija, lokalne i središnje obrazovne vlasti, institucija visokog obrazovanja i aktivnih nastavnika, kao i prikupljanjem i

⁸ Podatci preuzeti s <http://www.istruzione.it/web/istruzione/personale-scuola> i s <http://www.istruzione.it/web/istruzione/intercultural> (20.7.2011).

⁹ Podatci preuzeti s

<http://www.education.ie/home/home.jsp?pcategory=27173&ecategory=27173&language=EN> (20.7.2011).

¹⁰ Centar za inovacije i razvoj u obrazovanju u Rumunjskoj (*Centre for Innovation and Development in Education in Romania*): http://www.tehne.ro/education/tehne_romania_ngo.html (16.7.2011).

predstavljanjem primjera dobre prakse. U Republici Sloveniji¹¹ nastavnici se stručno osposobljavaju u sklopu teme *Poučavanje o ljudskim pravima* u povijesti te u sklopu cjeline *Odgoj za odgovorno građanstvo* kroz teme: Interkulturalni i inkluzivni odgoj i obrazovanje; Pojedinaac, kultura, koegzistencija i izazovi vremena; Dimenzije koegzistencije; Socijalno učenje. Zavod za školstvo Republike Slovenije izdao je studiju o stručnom usavršavanju nastavnika i organizira profesionalno usavršavanje za rad u području odgoja i obrazovanja za građanstvo.

U većini tranzicijskih zemalja¹² stručnom usavršavanju nastavnika za rad u području odgoja i obrazovanja za građanstvo pridaje se velika važnost. U Federaciji Bosne i Hercegovine¹³ *Obrazovni centar za demokratiju i ljudska prava Civitas* organizirao je tijekom stručnog usavršavanja nastavnika niz seminara (predavanja i radionica) radi korištenja novim interaktivnim metodama za rad s osnovnim konceptima demokratskog društva. U suradnji s obrazovnim institucijama i Vijećem Europe razvio je program certifikacije nastavnika koji poučavaju predmet *Demokratija i ljudska prava*. To je bila prilika da se prošire kompetencije nastavnika i odgovor na očiglednu potrebu definiranja profesionalnog profila nastavnika u tome području. Program je usklađen s Bolonjskim standardima za profesionalni razvoj. U Republici Srpskoj¹⁴ također se posebna pažnja pridaje stručnom usavršavanju nastavnika za poučavanje nastavnog predmeta *Demokratija i ljudska prava*. *Obrazovni centar za demokratiju i ljudska prava Civitas* u suradnji s Republičkim pedagoškim zavodom i Ministarstvom prosvjete i kulture Republike Srpske organizira stručno usavršavanje (predavanja i radionice) radi stjecanja odgovarajućih kompetencija za rad te osigurava potrebne udžbenike i priručni materijal kako bi se učenicima i nastavnicima omogućilo usvajanje znanja i vještina te oblikovanje stavova u skladu s odgojem i obrazovanjem za građanstvo.

Nastavnicima je u Republici Srbiji¹⁵ poučavanje sadržaja iz istoga područja omogućeno priručnicima koji, među ostalim, sadrže ciljeve, teme i metode kojima će se ostvariti obrazovna postignuća učenika iz toga područja. Priručnici za nastavnike koji poučavaju *Građansko vaspitanje* dostupni su na

¹¹ Podatci preuzeti s

http://eacea.ec.europa.eu/education/eurydice/documents/eurybase/structures/041_SI_EN.pdf (14.7.2011). Zavod za školstvo Republike Slovenije: http://www.zrss.si/pdf/_KatalogPredavanj2010-zaInternet.pdf (14.7.2011).

¹² Za način na koji se odgoj i obrazovanje za građanstvo uključuje u kurikulum obveznog obrazovanja tranzicijskih zemalja pogledati izvor: Diković, 2010.

¹³ Stručno usavršavanje nastavnika u Federaciji Bosne i Hercegovini provodi Udruga Civitas: <http://www.civitas.ba/> (14.7.2011).

¹⁴ U Republici Srpskoj Ministarstvo prosvjete i kulture i Republički pedagoški zavod organiziraju stručna usavršavanja nastavnika pod nazivom: Program certifikacije nastavnika *Demokratije i ljudskih prava*.

http://www.rpz-rs.org/opcija/btg_novosti/0/307/rpz-rs/Program/sertifikacije/nastavnika/demokratije/i/ljudskih/prava/u/osnovnoj/skoli (14.7.2011).

¹⁵ Ministarstvo prosvjete Republike Srbije: <http://www.mp.gov.rs/page.php?page=107> (20.7.2011).

mrežnoj stranici Ministarstva prosvjete Republike Srbije. Udruga *Građanske inicijative* organizirala je u suradnji s Fakultetom političkih nauka iz Beograda posebno obrazovanje u okviru stručnog usavršavanja za nastavnike nastavnog predmeta *Građansko vaspitanje* u osnovnim i srednjim školama u Srbiji. Cilj je bio kontinuirano unapređivanje kvalitete nastave *Građanskog vaspitanja*, a posebnu vrijednost činio je mentorski rad s nastavnicima koji pohađaju specijalističku obuku. Svaki je mentor u skladu s dogovorenim planom, programom i metodologijom pratio pet sudionika tog posebnog programa. Zadatak mentora bio je sudionicima posebnog programa, s kojima neposredno surađuju, pružiti stručnu podršku i pomoć u pripremi i izradi različitih zadataka tijekom programa putem izravnih razgovora, telefonske i elektroničke komunikacije, kao i praćenjem individualnog profesionalnog razvoja sudionika prema utvrđenim kriterijima za procjenu uspješnosti. Ta se izobrazba sastojala od sedam modula koji su kombinacija predavanja i radionica, kao pretpostavka međusobne interakcije i razmjene iskustva i znanja. Teme modula bile su Građanstvo u modernim društvima, Građanstvo i država, Ljudska prava, Javno zastupanje, Srbija i Europa, Odlučivanje u demokratskom društvu i Integracija djece i socijalna politika. Realizaciju tog programa podržala je Ambasada SAD-a u Beogradu. Također, posebnim se pravilnikom¹⁶ propisuje koji profil nastavnika može predavati taj nastavni predmet.

Na temelju ovog pregleda oblika stručnog usavršavanja nastavnika za rad s učenicima u području odgoja i obrazovanja za građanstvo u odabranim europskim i tranzicijskim zemljama možemo zaključiti da se osposobljavanju i kompetencijama poučavatelja u tim zemljama pridaje velika pozornost. Posebno moramo istaknuti tranzicijske zemlje u kojima je, kao što smo naveli, stručno usavršavanje nastavnika za rad u ovom području od neprocjenjive vrijednosti. Stvaratelji obrazovne politike odnosno politike stručnog usavršavanja nastavnika u tim su zemljama svjesni koliko kompetentan nastavnik može doprinijeti promicanju i provođenju ovoga područja odnosno koliko je važna osposobljenost nastavnika u pripremanju učenika za život u demokratskom društvu na lokalnoj, regionalnoj, nacionalnoj i/ili međunarodnoj razini.

Obrazovanje i stručno usavršavanje nastavnika za odgoj i obrazovanje za građanstvo u Republici Hrvatskoj

Inicijalno obrazovanje budućih nastavnika u hrvatskom visokoškolskom sustavu za poučavanje sadržaja iz odgoja i obrazovanja za građanstvo moglo bi biti tema jednog od budućih istraživanja. Za potrebe ovog pregleda i analize, a prema našim saznanjima, možemo samo zaključiti da je to područje u manjoj

¹⁶ Dostupno na <http://www.mp.gov.rs/propisi/kategorija.php?id=11> (20.7.2011).

mjeri uključeno u studijske programe nastavničkih studija.¹⁷ U Republici Hrvatskoj stručno usavršavanje nastavnika radi stjecanja potrebnih kompetencija za rad u odgoju i obrazovanju za građanstvo najčešće je uključeno u redovito stručno usavršavanje nastavnika iz drugih predmeta (povijesti, hrvatskoga jezika i sl.). Stručna usavršavanja organizira *Agencija za odgoj i obrazovanje* sa svojim podružnicama u većim središtima Republike Hrvatske (Zagreb, Rijeka, Osijek, Split) u suradnji s *Ministarstvom znanosti, obrazovanja i športa*, ali i s raznim udrugama civilnoga društva. Uvidom u programe stručnog usavršavanja *Agencije za odgoj i obrazovanje*¹⁸ možemo zaključiti da se teme iz tog područja u posljednje vrijeme uključuju u usavršavanje nastavnika. Pokazalo se značajnim pitanje na koji način sadržaje tog područja integrirati u školu i nastavni proces. U sklopu modularnog stručnog usavršavanja nastavnike se upoznaje s temama kao što su Razvijanje odgovornosti, Identitet, Solidarnost, Nenasilno rješavanje sukoba, Projekt građanin, Interkulturalni odgoj i obrazovanje, Debata i sl. No ne može se reći da je to dovoljno i da su time u potpunosti osposobljeni za poučavanje tema iz odgoja i obrazovanja za građanstvo.

*Istraživačko-obrazovni centar za ljudska prava i demokratsko građanstvo*¹⁹ pri Filozofskom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu potpora je nastavnicima u stjecanju kompetencija za rad s učenicima u odgoju i obrazovanju za ljudska prava i u odgoju i obrazovanju za građanstvo. Stručno-znanstveni tim navedenoga centra priprema razne referentne i nastavne materijale, međunarodne instrumente, studije, priručnike, radionice i seminare kroz koje će nastavnici upoznati sadržaje iz područja odgoja i obrazovanja za građanstvo te ih moći prenijeti u svoja razredna i školska okruženja.

Zaključak

Provedba politike odgoja i obrazovanja za građanstvo u obrazovnoj praksi ovisi o nastavnicima kao sudionicima odgojno-obrazovnog procesa. O njima ovisi na koji će se način odgoj i obrazovanje za građanstvo provoditi u

¹⁷ Na Sveučilištu Jurja Dobrile u Puli studente se (kroz obavezan (studij razredne nastave) ili izborni kolegij (jednopedmetni i dvopedmetni studiji)) podučava o odgoju i obrazovanju za ljudska prava i građanstvo: <http://www.unipu.hr/index.php?id=306#c1717> (2.7.2011), <http://www.unipu.hr/index.php?id=elvipirsl> (2.7.2011). Ostala sveučilišta imaju uključene kolegije povezane s tim područjem: <http://www.crnakutija.babe.hr/hr/odgoj-i-obrazovanje-za-ljudska-prava-na-sveucilistima/> (2.7.2011).

¹⁸ Agencija za odgoj i obrazovanje Republike Hrvatske:

http://www.azoo.hr/index.php?option=com_sectionex&view=category&id=21&Itemid=329 (18.7.2011);

http://www.azoo.hr/index.php?option=com_content&view=category&layout=blog&id=255&Itemid=311 (25.7.2011).

¹⁹ Mrežna stranica Istraživačko-obrazovnog centra za ljudska prava i demokratsko građanstvo u Zagrebu: <http://www.ffzg.hr/hre-edc/hr/index.php?mmlID=/60/110/109/> (14.7.2011) i <http://www.ffzg.hr/hre-edc/hr/index.php?mmlID=/60/110/112/> (14.7.2011).

školi, kako će učenici usvajati znanja, vještine i stavove iz toga područja i, na kraju, na koji će se način prema tom programu odnositi ostali sudionici odgojno-obrazovnog procesa te kako će program biti prihvaćen u školskome ozračju i školskoj kulturi. Pitanje o tome *koliko i kako su nastavnici pripremljeni za rad odnosno imaju li odgovarajuće kompetencije za provođenje odgoja i obrazovanja za građanstvo* sasvim je sigurno pitanje od iznimne važnosti. *Koji zahtjevi trebaju biti zadovoljeni kod nastavnika ili stručnih suradnika koji poučavaju i promiču teoriju i praksu odgoja i obrazovanja za građanstvo? Kako se ti zahtjevi odražavaju na inicijalno obrazovanje i stručno usavršavanje nastavnika? Postoji li potpora nastavniciima za rad u području odgoja i obrazovanja za građanstvo?*

Sasvim je sigurno da će kompetentan nastavnik *moderator* planirati, programirati, provoditi i poticati provođenje tema iz građanstva, biti posrednik i voditelj važnih rasprava i razmjena stručnih mišljenja u nastavnom procesu. Na temelju pregleda oblika stručnog usavršavanja nastavnika za rad u području odgoja i obrazovanja za građanstvo odabranih europskih i tranzicijskih zemalja možemo zaključiti da je, pored potrebe inicijalnog obrazovanja nastavnika za rad u tom području i uključivanja sadržaja u studijske programe nastavnčkih studija (engl. *pre-service teacher education and training*), važno uključiti teme iz područja građanstva (ali i ljudskih prava) u programe stručnog usavršavanja nastavnika (engl. *in-service teacher training*). No iako posebno veliku važnost ima samoobrazovanje nastavnika kroz cjeloživotno učenje, očekuje se da stvaratelji politike obrazovanja i stručnog cjeloživotnog usavršavanja nastavnika u hrvatskom obrazovnom sustavu prepoznaju vrijednost uključivanja tema iz odgoja i obrazovanja za građanstvo na svim razinama. Kompetentan nastavnik *moderator* jamstvo je kvalitetnog provođenja odgoja i obrazovanja za građanstvo!

Literatura:

1. Audigier, F. (2000). *Council for Cultural Co-operation (CDCC). Project „Education for democratic citizenship: Basic Concepts and Core Competencies for Education for Democratic Citizenship“*. Strasbourg: Council of Europe (DGIV/EDU/CIT (2000) 23).
2. Bîrzéa, C., Kerr, D., Mikkelsen, R., Froumin, I., Losito, B., Pol, M., Sardoc, M. (2004). *All-European Study on Education for Democratic Citizenship Policies*. Strasbourg: Council of Europe.
3. Council of Europe. (2005). *Education for Democratic Citizenship 2001-2004. Tool on Teacher Training for Education for Democratic Citizenship and Human Rights Education*. Strasbourg. DGIV/EDU/CIT (2004) 44rev5 Rev (Sept 2007).
4. Diković, M. (2010). Hrvatska izobrazovalna politika v kontekstu vzgoje in izobraževanja za državljanstvo. *Sodobna pedagogika*, 3, 192-207.

5. Dürr, K., Spajić-Vrkaš, V., Ferreira Martins, I. (2002). *Učenje za demokratsko građanstvo u Europi*. Zagreb: Centar za istraživanje, izobrazbu i dokumentaciju u obrazovanju za ljudska prava i demokratsko građanstvo Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu.
6. European Commission. (2005a). *Citizenship Education at School in Europe*. Brussels: Eurydice European Unit.
7. European Commission. (2005b). *Common European Principles for Teacher Competences and Qualifications*. Dostupno na:
http://ec.europa.eu/education/policies/2010/doc/principles_en.pdf (24.10.2011) i na http://www.see-educoop.net/education_in/pdf/workshop/tesee/dokumenti/common-principles-hr.pdf (24.10.2011).
8. Gollob, R., Huddleston E., Krapf, P., Salema, M. H., Spajić-Vrkaš, V. (2007). *Education for democratic citizenship 2001-2004 „Tool on Teacher Training for Education for Democratic Citizenship and Human Rights Education“*. DGIV/EDU/CIT (2004) 44rev5 Rev (Sept 2007), Strasbourg: Council of Europe.
9. Hrvatić, N., Piršl, E. (2007). Kurikulum pedagoške izobrazbe učitelja. U: Previšić, V. (ur.) *Kurikulum: teorije – metodologija – sadržaj – struktura*. Zagreb: Školska knjiga, 333-352.
10. Juul, J. (1996). *Vaše kompetentno dijete*. Zagreb: Educa.
11. Kerr, D. (2004). *Education for democratic citizenship 2001-2004. All-European Study on Policies for Education for Democratic Citizenship (EDC). Regional Study. Western Europe Region*. DGIV/EDU/CIT (2003) 21 rev2. Strasbourg: Council of Europe; Slough (UK): National Foundation for Educational Research (NFER).
12. Ministarstvo vanjskih poslova RH. (2003). *Zakon o potvrđivanju Europske socijalne povelje, Dodatnog protokola Europskoj socijalnoj povelji, Protokola o izmjenama Europske socijalne povelje i Dodatnog protokola Europskoj socijalnoj povelji kojim se uspostavlja sustav kolektivnih žalbi*. Dostupno na: <http://www.poslovniforum.hr/eu/wmu040.asp> (2.7.2011).
13. Ministarstvo znanosti, obrazovanja i športa RH. (2010). *Nacionalni okvirni kurikulum za predškolski odgoj i obrazovanje te opće obvezno i srednjoškolsko obrazovanje*.
14. Previšić, V. (ur.). (2007). *Kurikulum: teorije-metodologija-sadržaj-struktura*. Zagreb: Zavod za pedagogiju, Školska knjiga.
15. Spajić-Vrkaš, V. (ur.) (2001). *Obrazovanje za ljudska prava i demokraciju: Zbirka međunarodnih i domaćih dokumenata*. Zagreb: Hrvatsko povjerenstvo za UNESCO i Projekt „Obrazovanje za mir i ljudska prava za hrvatske osnovne škole“.
16. Spajić-Vrkaš, V., Stričević, I., Maleš, D., Matijević, M. (2004). *Poučavati prava i slobode: Priručnik za učitelje osnovne škole s vježbama za razrednu nastavu*. Zagreb: Istraživačko-obrazovni Centar za ljudska prava i demokratsko građanstvo Filozofskog fakulteta u Zagrebu.
17. Torney-Purta, J., Schwille, J., Amadeo, J. A. (1999). *Civic Education across Countries: Twenty-four National Case Studies from the IEA Civic Education Project*. Amsterdam: International Association for the Evaluation of Educational Achievement (IEA).

18. Torney-Purta, J., Lehmann, R., Oswald, H., Schulz, W. (2001). *Citizenship and Education in Twenty-Eight Countries: Civic Knowledge and Engagement at Age Fourteen*. Amsterdam: International Association for the Evaluation of Educational Achievement (IEA).
19. Vijeće Europe. (1985). *Preporuka br. R (85) o poučavanju i učenju o ljudskim pravima u školama*.

Teacher Training for Implementation of Education for Citizenship

Abstract: Pre-service teacher education and training and in-service teacher training in Education for Citizenship are based on the ideas of lifelong, active and analytic learning; acquisition and transfer of knowledge and skills; and ability to present personal beliefs through argumentation. Teacher training in Education for Citizenship can be observed through: (1) pre-service teacher training in the context of formal education (2) in-service teacher training in the context of lifelong learning.

This paper studies teacher training in the Education for Citizenship through in-service teacher training. Analyzed examples from selected European and transition countries show that teachers are usually trained for Education for Citizenship in a specific way. Ministries, agencies and similar institutions organize seminars and provide adequate materials which help teachers promote and implement the Education for Citizenship because only a competent teacher can ensure the quality of its implementation.

Keywords: Education for Citizenship, teacher training, lifelong learning, knowledge, skills, personal beliefs.

Fortbildung von Lehrern zur Durchführung von Erziehung und Ausbildung für die Bürgerschaft

Zusammenfassung: Die Ausbildung und berufliche Fortbildung der Lehrer für die Arbeit auf dem Gebiet der Erziehung und Ausbildung der Bürgerschaft ist auf den Ideen des lebenslangen, aktiven und kritischen Lernens begründet sowie des Erwerbs und der Weitergabe von Wissen und Fertigkeiten und der argumentierten Vertretung persönlicher Auffassung. Die Befähigung der Lehrer für die Arbeit auf dem Gebiet der Erziehung und Ausbildung der Bürgerschaft kann: (1) als Teil der formellen Ausbildung (Lehramts-Studien) und (2) als das Resultat lebenslanger beruflicher Fortbildung betrachtet werden.

Diese Veröffentlichung analysiert die Befähigung der Lehrer im Kontext ihrer beruflichen Entwicklung. Die Analyse der ausgewählten Beispiele von europäischen als auch Transitionsländern zeigt, dass Lehrer für die Arbeit auf dem Gebiet der Erziehung und Bildung der Bürger meist ihre Fortbildung auf eine spezielle Weise realisieren. Ministerien, Behörden und andere Institutionen organisieren Seminare und bereiten Materialien vor, die die Lehrer in der Förderung und Umsetzung der Ausbildung und Erziehung unterstützen sollen, da nur ein kompetenter Lehrer die Qualität ihrer Umsetzung gewährleisten kann.

Schlüsselwörter: Erziehung und Ausbildung für die Bürgerschaft, Lehrerfortbildung, lebenslanges Lernen, Wissen, Fertigkeiten und Einstellungen.